

Солун 1925 чылдын август 31-де үнүп эгелээн

ШЫНЫ

Тыва Республиканың улус депутаттарының ИЧЭЭНГЕЙНИГЕ

№ 195 (15169) 1993 чылдын октябрь 15, пятница

Солунга ат салган шагы 22.30 Саңар өртөз 80 рубл.

Типография тудуунда

СОЛУГА — ЧЫЛЫГНЫ КИИРЕРИ

«Дүжүт-93» АГАР ХОВУЗУНУҢ ТАРААЖЫЛАРЫ

Тудуг кырында ууус көсүтүп чоруп тур. Сергек Домаини бригадасы ол. Олар ам ажилын улам шуудайлар дей берген ийден чорду. Бо үш кыт типография тудуунун эң кырында дуглаар шыкыларны доо-дар, оң кырынга сай төкөш, бетоннар айкалда бер.

Тес-Хем районун тарааң черлеринин бирээни — Агар. Агар дээрге моолдун, «доора даг» диген. Шаг-шаанан бээр мал-сүргү ораны турган. Уелиң тейи-биле амьдылар чартынын черин кыры көгү-биле чытпас.

Бистинь кооператив хоочун-нардан шору бай бис. Сергей Иванов Бистинь 23 чыл ажыл стажтыг, калбак мерге-жилдик механизатор. Валерий Хайлонович Соля 15 чыл тара-жы болуп турар. Бистинь сеп-тектик-эптектик кижин.

Ону бо хүнерде дооснаш, бажындагы иштинки өрөздөл-гө кирерлер. Мында кы-ры чүдүлдер баш ашкан: ха-наларын, шалларын дески-лээр, шыкылар-биле кырын шывар.

Агар малчынар ораны тур-ганьында, амгы үеде Агар элтиг кооператив кеңигүүсе-ринин турлаа аларган. Агар ховузуунун ээлери бо чылын 500 га шөгөт тараа культу-раларын чапып, тарып алган.

Амьдылардын эңине кол шимедейчирер — херэжини чон дикчи, мактаксар бис. А ашкырыкы-чегерикчилик дүй-мө бар. 20 чыл ажыг хову турлаанын ажилчыларының макталын алган. Клара Си-дидьма-дыр. Ол ышкы кооп-еративтин баша бир чоргоара-зы бар. Анык агрономовус Мерген Эвээвич Сарыг. Кол дайыр күжүсү ол ийин, ар-га-сүмөйлөп, ажи-к-дуалыг уу-дуус деп чутаалады.

Бир дугаар каттын бир өрөзлөндө Зоя Байронова Донгактын шеверлектер бригадасы айкалда берип-тур. Оларын чында өрөз-лө Аниа Доржатаевна Ооржактын бригадасы алаң-каш хүнер бурунгаар айка-лдап эгелээш. Бажынын өрөздөлери соок көвөр, ийит сүгү кийр дамчылары ам-да болдунаш. Шеверлек-чилер соок черде айкалда-шышар.

Агар малчынар ораны тур-ганьында, амгы үеде Агар элтиг кооператив кеңигүүсе-ринин турлаа аларган. Агар ховузуунун ээлери бо чылын 500 га шөгөт тараа культу-раларын чапып, тарып алган. 270 тоннаны дужагалар. Мал чемин 200 тоннаны белет-кээр турган, 785 тонна ногаан сула кылдыр күүстектерин. Оон аңгыда бөзүм мал че-минге 603 тонна сингени база сараеттап бергенер.

Агроном хэр чаарга каткы-итки турар дикчи болгай. Каан азе хүнерде Мерген Сарыг жетгүл-ле-ар. «Агар коопера-тив бугу планирине бо чылын ажи-к-дуалыг шылар. Бо коллек-тив хамык ажилык бот-баш-карып кирилген. Чыгыс өг-дө буле дег демин уг-штинин и-лип алганар. Бо чыгы дүжүт эрбим, баш-тыр. Техника-биле бүрүн хандыртканар.

Анаа туруп берген тудуг ышкыла ол, та канан-чежен будер ажал бо—деп, оларнын бирээни чугага улашты.

Агар кооператив баштай-гы чындаанын үнүш-дүжүт-күр, ажил-ини коллектив бо-лу берген.

Самгаалдыгын септеле-тектиник бугурулгези база атык-кектерини сандып, ораныкы турар өрүчүктү. Тарааны ар-бына ала, эрте-лаа бол, оран-лаа бол, төлөвир турар. Эң кол чүе бар. Чаа дүжүттү четке ажаап алмыр чутула.

Зоя Донгактын бригадасында чортон кижинин жеке-зин адаар деп. Шунту эки айкалдаарлар. Бодунун хер-ээрини мастерлери-дир. Валентина Монгуш, Алдын-ныс Оюя, Долаз Донгак, Урана Монгуш типография тудуу-нун шыкылар-дыр, олар-нын уран холдары халалар-нын кыла-тас кылып каар. Ийит сүгү келсе, тудуг-монтаж айкалары шуудай боор.

«Агар» кооператив баштай-гы чындаанын үнүш-дүжүт-күр, ажил-ини коллектив бо-лу берген.

Күлес-оол Синдикова чола-чылап турган, кооперативни комбайнери болу берген. Мен-гүн-Херел сингестирип кий-лады. Ам профессионал-тех-никти үчүнчелер берип өөр-төр. Эске уурталар — шко-лачылар деп, повар Клара Синдикова чутаалады.

Анаа туруп берген тудуг ышкыла ол, та канан-чежен будер ажал бо—деп, оларнын бирээни чугага улашты.

Агар кооператив баштай-гы чындаанын үнүш-дүжүт-күр, ажил-ини коллектив бо-лу берген.

Амьдырал берге-дыр. Акша-көпекти азы авансыны ай са-

Республикаларын, область, крайларны чортуу деңиздер-ге Россиянын губерния-жылдыгын чоруп эгелээш. Чүгө дээрге Россиянын 21 республикасына федерал-дык парламентте 450 олут-тан эң-ле диге чүгө 42 олутту бээр, а оон дора ди-зе — 30 олутту бээр. Ол ээр-ге деңизинде-ла эвес, а рес-публикаларын эргелери кызгаалады-дыр, ол дээрге федералдык деңизге шияттирлер хүлээп алдыра республикаларын салдарын болдурас дэрин-дыр.

Тус чер бюджетти Чазак-тын чөпшөөргөзүлгези-биле тус чер Хуралына бадылат-тынар болгаш Чазактын ба-за тус чер Хуралынын кон-троллонга турар.

«Агар» кооперативни кежи-гүнерини энергиясы, жога-алдык күш-ажылы синген Агар ховузу хоор сарыг чыдыр. Күс-сү салгыны хурерин доо-дукан тараажыларын чык болгаш чоргоар шырамы түдүмүрү-дү артып калады.

Бөгүнкү боттук байдалын болгон болуштуң төлөөлө-ге органыштың чөлдөр-чөптөстөгү билип олтура. Тывынын чаа парламентти-инче сонгудаларыны бо чыдаын декабрь 12-де эр-терип албан алпарганын көрүп тур бис. Бичанган пар-ламент дугайында бодунун болдургаанын маяк биктин көрөйн.

Тус чер бюджетти Чазак-тын чөпшөөргөзүлгези-биле тус чер Хуралына бадылат-тынар болгаш Чазактын ба-за тус чер Хуралынын кон-троллонга турар.

Ниятизи-биле тус чер бот-башкаргызының ажил-чо-рууларың, эрге-хулаалгеле-рин «Тус чер бот-башкары-лазының дугайында» Хоюлу болгаш хоочун, хоорай, су-му, көдээ чагыргаларын дар-галарының сонгудалары-ның дугайында Хоюлу су-гаар тодараттынар.

Тывынын чаа парламен-тинче сонгудаларыны бо чыдаын декабрь 12-де эр-терип албан алпарганын көрүп тур бис. Бичанган пар-ламент дугайында бодунун болдургаанын маяк биктин көрөйн.

Тус чер бюджетти Чазак-тын чөпшөөргөзүлгези-биле тус чер Хуралына бадылат-тынар болгаш Чазактын ба-за тус чер Хуралынын кон-троллонга турар.

Ниятизи-биле тус чер бот-башкаргызының ажил-чо-рууларың, эрге-хулаалгеле-рин «Тус чер бот-башкары-лазының дугайында» Хоюлу болгаш хоочун, хоорай, су-му, көдээ чагыргаларын дар-галарының сонгудалары-ның дугайында Хоюлу су-гаар тодараттынар.

Тывынын чаа парламен-тинче сонгудаларыны бо чыдаын декабрь 12-де эр-терип албан алпарганын көрүп тур бис. Бичанган пар-ламент дугайында бодунун болдургаанын маяк биктин көрөйн.

Тус чер бюджетти Чазак-тын чөпшөөргөзүлгези-биле тус чер Хуралына бадылат-тынар болгаш Чазактын ба-за тус чер Хуралынын кон-троллонга турар.

Ниятизи-биле тус чер бот-башкаргызының ажил-чо-рууларың, эрге-хулаалгеле-рин «Тус чер бот-башкары-лазының дугайында» Хоюлу болгаш хоочун, хоорай, су-му, көдээ чагыргаларын дар-галарының сонгудалары-ның дугайында Хоюлу су-гаар тодараттынар.

Тывынын чаа парламен-тинче сонгудаларыны бо чыдаын декабрь 12-де эр-терип албан алпарганын көрүп тур бис. Бичанган пар-ламент дугайында бодунун болдургаанын маяк биктин көрөйн.

Тус чер бюджетти Чазак-тын чөпшөөргөзүлгези-биле тус чер Хуралына бадылат-тынар болгаш Чазактын ба-за тус чер Хуралынын кон-троллонга турар.

Ниятизи-биле тус чер бот-башкаргызының ажил-чо-рууларың, эрге-хулаалгеле-рин «Тус чер бот-башкары-лазының дугайында» Хоюлу болгаш хоочун, хоорай, су-му, көдээ чагыргаларын дар-галарының сонгудалары-ның дугайында Хоюлу су-гаар тодараттынар.

Тывынын чаа парламен-тинче сонгудаларыны бо чыдаын декабрь 12-де эр-терип албан алпарганын көрүп тур бис. Бичанган пар-ламент дугайында бодунун болдургаанын маяк биктин көрөйн.

Тус чер бюджетти Чазак-тын чөпшөөргөзүлгези-биле тус чер Хуралына бадылат-тынар болгаш Чазактын ба-за тус чер Хуралынын кон-троллонга турар.

Ниятизи-биле тус чер бот-башкаргызының ажил-чо-рууларың, эрге-хулаалгеле-рин «Тус чер бот-башкары-лазының дугайында» Хоюлу болгаш хоочун, хоорай, су-му, көдээ чагыргаларын дар-галарының сонгудалары-ның дугайында Хоюлу су-гаар тодараттынар.

Ниятизи-биле тус чер бот-башкаргызының ажил-чо-рууларың, эрге-хулаалгеле-рин «Тус чер бот-башкары-лазының дугайында» Хоюлу болгаш хоочун, хоорай, су-му, көдээ чагыргаларын дар-галарының сонгудалары-ның дугайында Хоюлу су-гаар тодараттынар.

Ниятизи-биле тус чер бот-башкаргызының ажил-чо-рууларың, эрге-хулаалгеле-рин «Тус чер бот-башкары-лазының дугайында» Хоюлу болгаш хоочун, хоорай, су-му, көдээ чагыргаларын дар-галарының сонгудалары-ның дугайында Хоюлу су-гаар тодараттынар.

Ниятизи-биле тус чер бот-башкаргызының ажил-чо-рууларың, эрге-хулаалгеле-рин «Тус чер бот-башкары-лазының дугайында» Хоюлу болгаш хоочун, хоорай, су-му, көдээ чагыргаларын дар-галарының сонгудалары-ның дугайында Хоюлу су-гаар тодараттынар.

Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң чедиги чыкы-ның эөлөг чок 24-ку сессиязы 1993 чылдын октябрь 18-те 10 шакта Тыва Республиканың Чазактын хуралдаар залыга азыттынар.

Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң эөлөг чок 24-ку сессиязына келген улус депутаттары 1993 чылдын октябрь 17-де Дээди Советтин хүлээп алдыр черинге 8-тен 20 шакка чедир бүртүк дөмдөлгээр. Телефон № 3-68-42.

Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң чедиги чыкы-ның чөртүк дөртүк (эөлөг чок) сессиязына чугаалаанын көөрү-биле дараазында айтыргалары кирер деп турар:

1. Тыва Республиканың Конституцияның төлөвилелинин дугайы.
2. Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарының сонгудаларының дугайында» хоюлудуң төлөвилелинин дугайы.
3. «Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутатының бүрүн эргелеринин дугайында» Тыва Республиканың хоюлудуң төлөвилелинин дугайы.
4. Тыва Республикага «Черевийн» бот-башкаргызының дугайында Тыва Республиканың хоюлудуң төлөвилелинин дугайы.
5. «Тыва Республиканың эрге-чагырганың чер-чер органының сонгудаларының дугайында» Тыва Республиканың хоюлудуң төлөвилелинин дугайы.
6. Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң «Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарының сонгудаларының талазы-биле Төп сонгулда комиссиясының дугайында Дүрүмүн дугайында» дөнталанын төлөвилелинин дугайы.
7. Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң «Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарының сонгудаларының талазы-биле Төп сонгулда комиссиясының бады-лаар дугайында» дөнталанын төлөвилелинин дугайы.
8. Язы-бүрү айтыргалар.

Тывынын чаа парламен-тинче сонгудаларыны бо чыдаын декабрь 12-де эр-терип албан алпарганын көрүп тур бис. Бичанган пар-ламент дугайында бодунун болдургаанын маяк биктин көрөйн.

Тус чер бюджетти Чазак-тын чөпшөөргөзүлгези-биле тус чер Хуралына бадылат-тынар болгаш Чазактын ба-за тус чер Хуралынын кон-троллонга турар.

Ниятизи-биле тус чер бот-башкаргызының ажил-чо-рууларың, эрге-хулаалгеле-рин «Тус чер бот-башкары-лазының дугайында» Хоюлу болгаш хоочун, хоорай, су-му, көдээ чагыргаларын дар-галарының сонгудалары-ның дугайында Хоюлу су-гаар тодараттынар.

Тыва Республиканың Дээди Сөвединиң чедиги чыкы-ның эөлөг чок 24-ку сессиязы 1993 чылдын октябрь 18-те 10 шакта Тыва Республиканың Чазактын хуралдаар залыга азыттынар.

Школа, Бүдүрүлгө, Кижизидилгө

Башкы - бистия уругларывыстың сагыш-сеткилин чаагай база келир үеде аас-кежиктиг кылдыр кижизидер азы улуг ийн чажытка: ынакшырынга болгаш медереп билдиринге өөредир хүлээлгелиг.

Тыва национал школаның концепциязынга хамаарыштыр

Бодал

СОЦИАЛ-ПЕДАГОГ ДЕП КЫМЫЛ?

АҢҒЫ ӨӨРЕТСЕ

ЧЕРЛЕ ЭКИ-ДИР

Бо концепцияны кичээлге чыгарып турар. Бичангаш бодулуң бодаларыңны калдып көрөй.

4. Кажан өөреникчи школага үш катап чурум үрээр болза, ол дээрге кичээлге башкының чытаанын дымнапас, тектенер, кичээлден дээр, онаалга кылбас, арага-лары ижиң, таакты тыртар болза, школага ындаг өөреникчини туткан ажым чок. Ада-неге олгун, азы уруун дужаал бээр. Башкының кичээл эрттирген шактарың ала-не төлөп бээр.

5. Кажан өөреникчи школага доозуп тура, ажылчы мергежилди абыткан документиң алган турар. Чижээлээрге, чолаачы, механикатор, бухгалтер, сазыгчы дээң ышкан оон-даа өскө. Ажылдар чыры-биле школага өөренип тургаш-ла, керээ чарып алган турар.

6. Өөредилге программасыңа хөй шактарың тыва улустук чараш, чаагай чачылдарың, шажын-чүдүлгезиң, бууладарың, оюн-тогулазың, эрткен төөгүзүң өөрениринең үндүр.

7. Эң-не кол чүве — куш-ажыл кичээли. Амгы берге ырык үезинде тараа хоорун, соктал, мал-маган саап, алгы-кештен ялжы-буру идик-хеп дээрар, тараа тарып, сутгарып, ажал азынга чедир дуржукалыг мастер башкылар өөредир. Чагыс, чакыс, куска үезинде өөренимейн, практикап ажылдатса. Бичангаш кээрде школа бүрүзү

аан-чоруктарың азы-чоруктарың өөреникчилер-даа, оларын ала-не-даа кижиге бүтүрээр, кижизидилгө уга-шыларың белки болур чорду. Экскурсия, поход үезинде өөреникчилер кижизидер чүвү-дээң чажырбас, чараш, чаптан-чыг, ажык сеткилдиг, кижини бо-ла «качай» депкеш, млды бээрлер. Мен ындаг үезинде өөреникчилер ажылга, сарыг шажын тыва эки чачылдар дугайында хөйүн чугаалап, XIV Далай-ламының чагылдарың кезээки одагга сайгарып, орайга дээр олуруп-даа турдуусу.

«Социал-педагог» дээң хөй чыг башкы стажтыг дээң эртемниң, улуг-бичи кижилер-биле чугаалажып билдир, чордо ачы-буяның чедирип чорур, дугаалаг, биче сеткилдиг кижилер. Оон кол-ла кылдыр ажылда школада өөренип турар өөреникчилерин социал амдырал-чурттага байдалын өөренип көрүп, кошкык өөредилгеге, багай ажык-чаның сундугун бар чыдар өөреникчинин өрү тыртып, дузалаш-чыры. Социал-педагог башкы чурттап турар чериниң улуг-биче даярлары, эмчилер, шажың чери-биле сырып харылдаалыг ажылдар. Бир өскө оон харылап турар кудумчу-рун өөреникчи кичээлге келбейн барган болза, чылда-

Бо чылдың сентябрь 16-да «Шин» солунга Бай-Тайганың Бай-Тал суурдан Шангар Салчак «Аңгыла-за канайг ирги?» деп солун үткэлгит айтырыгын көлдүрүп турар. Чүд дээрге школага эр, хөрөөжөн өөреникчилерин ийн агы өөредир болза, башкылаа ажык-ула чингеп, кижизидилгө утка-шынары чалам экинжирин санапдаан. Бичангаш, шинап-ла, кижизидилгө дээр, өөртөрүн бо көлдүрүп айтырым бир таламын-ла солун-ла. Ийн таламын-ла, этика-эстетика дүрүмүң дүгүжү, черле бичи кижини мезгүлүг кижизидилгө хевирлеттеринге ма-гаалламың болуп турар.

БИСТЕ ЧОК

Бистия «Хүчүгеш» эл-коллективинде 43 кижизиде бактап турар. Садиктивте 160 ажыг уруглар бар, олар 6 бөлүк кылдыр үстүңгө, кадык кошкык уругларың санитарий бөлүкү база бар. Коллективте тускай ортумак эртемниң 13 башкы бактап турар. Садиктин эргелекчинин — 20 ажыг чылдарда ажылдап келген хоочун башкы Садивана Солановна Ооржак.

Садиктив коллективин төрөң сөөздүзүстүн сезонугу ажылдарың хөй кыргычырыңга, сизге кезеринге, кыжын илчильярыңга кайрамыңа кайтарса, күс боорга, тараа ажылдагыңа доктаамал кир-жи келдиңиз. Бо чылын 5 тонна сизге кезер планывыс-ты 7 тонна кылдыр күсетти-вис. Боттарымың чаа ара-дуржукалыг ажылдап ажылдап турар бис. Амгы үеде ада-өбөлөрүңиздин чапчыларын, бууладарыңымың каттап эгилди, чаштарымыңка бижыг билгениң бээр дээң, келдир үеде чаштарымың кан кадык өссүн дээң олче сагыш саап ажылдап келдиңиз.

Садиктин администрациясың биче профком катчы алгаш, тускай планывыс буугаар ажылчылар хостуг үезин чөп ажылдар кылдыр маргылда-дарың, тематиктиң кезээлериң эрттирип турар бис.

Хүн бүрүдө өрткөрт уга-лм-ла турар үеде бистия шажымымың 2-3 ай үймөй баарга, черле ды-ка берге апардыр. Бистия кижизидилгө башкыларың шажын 30 муң, а эзелериниң, поварларың, өскө ажылчы-нарың шажын 7—8-ле муң рубль.

Башкыларың шажын өскө-не дээр, бисте чок-ла чү-ве-дир. Бисте хөй-лаа уруг-лардыг велер, бот-даа велер бар. Школячылар хеп акциясың база албас. Организациялар-да дузалашчы ашканы берип турар боор-дур. Бо бүгүңү кичээлге алган болза деп күтээр-дир бис.

Зоя МААДЫ. «Хүчүгеш» эл-саата профком даярда.

Математика — эң-не нарын эртемнеринин бирээси. Башкы кижизидилгө чаа теманы программадан дашкаар ли-тература ажыглап, чүглө өөредилге ному-биле кызыгарлатканың тайыл-быр бээр болза, өөреникчи каян-даа ол эртемни ханызы-биле билип албас болгаш сонургавас болур. Өөреникчи-ниң бо эртемге сонургалын чедип алыр диле, кичээл эрттиреринден аңгыда, класстан дашкаар бөлгүмнерни, мате-матиктиг класс шактарың, оюннарың организастан болур.

Мен бодумнуң ажылдап келген чыл-дарымда өөреникчилерни класстан даш-каар ажыл чорударыңа сонургалдыг чоран мен. Математиктиг класс шакта-рыңа өөреникчилерин шуптузу кириш-кен турарын планывыма киирерин кезээ-де кызыдар мен. Чамдык башкылар чүг-ле шырак өөреникчилерге даянып ал-гаш, эки түннелдиг ажык класс шакта-рын чедип алыры база билдингир болгай. Бодум хуумда анаа черле таарзынмас мен. Түннели эки-даа, багай-даа болур болза, өөреникчилер шупту киржир бол-за, ол класс шагы оларның сагыжыңга артып каар деп бодаар мен. Бичангаш «Башкылаа» үндүрүлгө дамчыштыр рес-публиканың математика башкылары — коллегаларыңга «Геометриялыг шуул-ган» деп шинжигешти бараалгаттым. Ону «Математика в школе» журналдан Эрги-Барлык ортумак школында ыры башкызы Чаш-оол Кууларның дузазы-биле очулдурган мен.

КИЧЭЭЛ

Математика башкыларыңга

ГЕОМЕТРИЯЛЫГ ШУУЛГАН

Table of math problems and solutions in Tuvan language. Columns include: Question (Аразыңга ийн точка кызып...), Solution (Долгандырың-биле...), and Answer (Булуң: Дорттар ужурамы бээрге...).

Садиктин САИДЮ. Күш-ажылдыг хооруну.

Суур аңтыларынын тайгасына келе алып айттыр үеи чоокшудай. Кайы-даа бажыга кире дүжөргө, «айнаар», «боо-могу», «күшүтүсүн» дээш-ле, чугаа-соот ол болур. Кудумчуга-даа ки-жээ дүшүргө, ол-ла келтир чугаа солур сен. Бажынын турар кудумчуда анык өг-бүдө экин оол, кыс бар чүбө. Ынаар улуг бар чыдырым-да, надайы уруг дө-ле эс-

КОНКУРСКА ТӨРЭЭН БОЙДУЗУ ЧАЛАЙ БЭЭР

«УГУ ЧОК КИЖИ»

тенидир, дүргөн баскылаан иви анайы дег, бажын өрү отканын, менче уткуй кел чор ой.
— Ам бе, кырган-акый, мээ бо өмнө ээни Мергенин чөлө диниңдеп көрө дээш, аай? Угу чок кижидир иви, боу дээш анык дээр—дээр, Рад дө-ле көк сыннар башта-рычы көрө каап тур ой.
Аайын тыплай баргаш, айтырдым:
— Кайы, айнап кедер угу чок эр чүбө бе?
— Угу чок болгаш илдиң ден уткуй ачы болган болза— деп, уруг чак сугу чок» деп сөстөрдөн адырбайн тур.
— Менче артык кидис ух бар, бышкак-даа, бродин-даа идикке кирип теп алгай-ла — бэр мен, думакым — деп, уругу ам кээргей-даа бердм.

ХЕРТЕК БАЗЫР ДЭЭР

Алызы Бай-Тайганын Кара-Хөл чурттуг Хертек Базыр дээр сэдиги, чыге кара оол Тожуга алдан чыдарнын эгинде ажиллап челип келген, тожу тывазы башкы уруг-биле өг-бүдө туташ: «Көр-мөз» дээр, мен тожу кижиде мээшээш, Тожуңуң чер-чү-үзүңден туттуңаң, хей чыла ажилдаң, курташаң чы-дышкан. Ажы-төл-дөө көү-үздөң. Устунде айтканым анык өг-бүдө улуска баргаш, Хертектиң дугайында мону чугаалаң мен:
— Хертектин ада-ызыгуур ачы-менчи улус чоран бе дээрин бодунда айтырбаан мен, Харин оон мындг чугаазын диниңан ивиң менч «Айнап, балыктан, чер-орук биляк, бо Тожуга келгеш өргөнгөн мен». Шыңыла,

ИВИ, АЪТ МУНГАН, ЧАДАГ

Иви, аът мунган, хей кезинде чадаг айнап-диниңп чоруур болгай бис. Ким-на

рым чугаажок мындг болур. Тывада хайраан иви малы-ыс төнөр чыгыш хорал, тоң болган чүбө болгай, мунар, коштар эр иви — чыра эң эвээр артык. Кыска келе дика өлүк-хорал, идиң кел-ди. Ам ырак тайга-сыгыч чү-нү-биле чедер сен, ачы? Кайчак-чооп тургаш аът тың алыңа-даң, мында иштис чедер сынга-ла кадалың, дээш артык чадап, чер дөгү чадап каар иви. Күжүр иви болза бе — берт чер келген, кадыр бээш тудум. «Шыны бе бо!» дээш, сыбаа чүткүп оор-ла болгай. Ам чадаг-лаан сен — иви-чары тыл мунар иви берге-ле!
Алыгы чоруур сен бе, ачы? Ол азын кайда боор: оор-түткү чүдөр оорларын оорлап алпаргаш, чамды-нын өдүр мунгулапкыш, каа-пын-на болгай, читкен-барган ол азын та кайы кожунада, та кайда арга-мыш иштине чае, хейлги ачың сен хаван

ДӨГЕРТИНГЕШ, АНАП УНУПТЕР

Кижиде бойдустан талу болганда, кижиниң амды-ларын болгаш ажил-чоруду-газы боюус-буле тудуш, оон дорт хамааркыш. Ынчангаш төрөн бойдузунга инак, ачаа чалаттырган, оон кижиде аң четтирин чоран ачы дээр, чылдың-на аныч сезону келдиге тайгаш сынарда, компас шыкын айтп чыдар, башкы өргөнчө кижиге башкы бээр ужуру ол. Ол-та-тымык эвээр азы хей болуур ол баш бу-гулар кайың билер, ив чыла-даа дөмей-ле дегертин-геш айнап унуптер. Бойдузу ачыңың чалай бээр — ачы арың-нүрүң богай бээр. Чөпкө болган хостуг бой-дустун хей-хей чактырар ачы билген турар ужуру идиң.
Ачыңын арың-нүрүңгө хамаарыштыр «Доор-Хем» хостугту мунаркы ачы-ларын бэрээң чоран Ак

дунча билдиң дээр чүбө й-наан. Иви бут шыдаң-ла ту-рар чүбө харың.
Чадаг-ла болгай сен ала. Бергезең сен — атык чөп-тигерин кайың-ла бойду.
Бурган-ла билсиме!
Чадаг тепер сен бе, ачы? Чуу дээр боор, ол-ла шыкык боор. Ынчанга-даа муруңу-да чылдарда барып чоран болгаш билдир хей диниң чыгыш аът одары бар болур өлөңдөргө, иви өдү муруңу долган өргөнгөн ол атың, күзүктүг мөрүк-мөрүк сынарда башкы базарың берге-ле боор. Кайчак деп, чере ыңчак барган чүбөңи— шыдаарын-биле чаа чүктен-геш (кайың ыраар деп сен), бергезиң-бергезиң бир чер-ге басыптар сен ынаан. Чоокку үш-дөрт чылдан бээр бо кырган мен база-ла мы-чаар башкы келдим ивиң.
Мунар хөлгө хей турар үеде амыр ивиң чоп. Тожуңуң аны-кыр-тымыш ажы-агыйларың да штаттың ачыларыга мунар-чедер хөлгө мүн-ле чүгээр, хире боор, биске, эки тура-нын ачыларыңга, иви бу-

дар чедер-баар черин билер аларган, өске девискээрлер сүрбөс болган. Ол чылдарга девискээр, ам бисте ачылар саны-даа эвээр, тайга-сында элээн бажыр-турларга эң калгылаң, мунар хөлге-да дика хавартаң. Ам сактырга, муруңуңаң дег, сезон эгинде шымыккын оожумнаан деп болур. Ачы-ларын боо-моңу-буле хан-дырары сөөктү иви чылдан бээр экижи берген. Шах мындг турар чүбө болза, ачы кижээ тыш, ола-тымыш арбын болуруга, ач-мен камгаланыңа ачыктың ажык кылдынын болур ивиң. Эки-дерип келер төтөглекчи-лерге орук бир язы дулга-тыш турар аларган деп болар мен. Рикон үеде чү-лаа чүбөгө киждер белең тымыс берге байлаа таар-жыл келгенде, мындг болуру чугаажок.
Алексеј НУГУРАК.
Тожу район.

БОДУНГА БУК ЭВЕС

Бо күзүн Тожуга Доора-Хемнин чүс чыл болган оюн демделеп эрттирген. Анаа кыришкен-даа болумза, бо-дунга чоран бодалымыз со-лунга бириккениң. Тожу — Тываның аяк-чараш черлери-ни бирөөн дээрин шың, оон-биле кым-даа маргышпас. Ынчалажок болан-болаа ыраак, бүгү Тыва шыкын байлак чер чок шыкыш са-гындар.
Аржаан суглар, балык-бай-лаңың хемнер, хөлдөр, аң-мешин, кат-тооруктуг тайга-сыннар кайы-даа районда бар. Ынчаарга черин бай-лаан өң ажылга, оңу төтөг-дээр канчал барган улус боор бис деп айткыр кижиде кайгыды бээр. Мындг чор-руктар ам-даа уламчылап ту-рар. Тожуңуң Алыңак деп черде алдан казар артык ажилда элген соонда Сымгы-Хемнин сүү хиреңип боткалгаш, мында балык арта-ган. Ол дугайын республика содунарнынга хей улаа би-

ХУМАГАЛЫГ ЧОРААН

жиң келди. Мынчага чедир оон кайдыг-даа түнел кыл-дымаан. Чуртка болгаш рес-публикага алдан керек бол-байн кайчар. Ол үелгил металл кызыл тып алар-да, иялап-ла бойдушка каража чедирери албан эвес шыкын сагындар. Бүдүрүлгө чору-дугаан бир яны организа-стан тургаш, оон чалап бо-дуруңуң аргаң бар деп са-гаң мен.
База бир чижек. Школатар чыдарымда балыкчылар эдерип алгаш, Азас хөлдүн оордуктарын чылдын эргип кезир турдум. Ынчан ол хөлгө дини дээр чектер дика хей үер чоран. Кай-гамчык-ла чараш чектер туш үнери билек чыгын эвэр, оораткан олаа халы бар. Сөвдүндө диниңарымга би-тир туртуусуа ховар дээр чектер дээр чоран. Кыргы-яңын Иссык-Куль (Иңг-Хөл) деп хөлдүңө мындг үнүш бар деп диниң мен.
Ам ол чектериниң ора-

САНАЧ-ООЛ СЕРЕН

сомазы артаан. Оон кол чылдагааны — Азас хөлгө ту-ристер баазы деп дини-таналга черин тутканында. Анаа дыштанып келген улус оларын чыл санида чулуп келениниң түнелинде олар-нын дазыл белиң артаан. Мындг магалыг чектериниң анык-өскөңгө артырбасканыс ол-дур. Тожуңуң девискээр-ниң аржаан суглар база хей. Бир эвес оларын хума-галы ажылга, бозуусса, оларын база когу үстүр ча-даас. Эске-даа черлерде бай-дал мындг-дыр.
Бүгү чүбөң багай-ла багай деп чугаалап болбас. Аржаан сугларын эки ажылга ту-рар черлер база бар болгай.
Бисти долганар турар хүрээлелд камгаларың, ху-магалыг ажылгаарың ботта-рыштыңан хамааркыш. Оран-тайдыкка чалбарың, оон кижиниң четтирин, оон байлаа чөптү ажылгап чо-руу болуусса, боттарыска-ла эки болур. Таанда кижиде бодунга бук эвес, оңу болап чороз эки.
Салчак-оол СЕРЕН.
Кызыл хоорай.

ХОМУДА ДЫМ

Сентябрың ортан үезинде «Восток» саздынаан хлеб садып алган, мында базар бажыңгыштарыга барып, та-дыл турар аш-чөп, бок-бак идиң-хеп аймаан сонуугар чоруур тур мен. Кайчангыш-ла, көрүмгө, ногаан каттары беин көстүп чалар кыш-кулаа сымны илере каап алган, сат-кан турлар. Тыва чериниң эм ордун кээргей бергеш, аяаз болуп, чүгө мону мында но-гаан хөвөр салды түр силер, чөптөрдөң бар бе, шу-птуус мынчаар кам-хайың чокка чыла тыркташ, салып турур бээр болуусса чүү боорур дээримге. Ол каалай бурууңуң билдиң. А оң ча-ныңың бок-бак, эргип хеп саткан орус каалайар, мөңү усаган ий: «Аптекада шоодай-шоодай-бы-биле чүдүс дужаап тур, Ты-жаның эм олттарың моон муру-ңуң-даа чулуп турган бис, ам-лаа чулуп сатар бис» — дей-дирер. Чыныска турган тыва оолдар: «Отуу чоор сен, оттуу хамаажок кижин беин садып турар» — дээш, дүште-лек оол кылдыштажып эрте идиң-хеп аймаан сонуугар чоруур тур мен. Кайчангыш-ла, көрүмгө, ногаан каттары беин көстүп чалар кыш-кулаа сымны илере каап алган, сат-кан турлар. Тыва чериниң эм ордун кээргей бергеш, аяаз болуп, чүгө мону мында но-гаан хөвөр салды түр силер, чөптөрдөң бар бе, шу-птуус мынчаар кам-хайың чокка чыла тыркташ, салып турур бээр болуусса чүү боорур дээримге. Ол каалай бурууңуң билдиң. А оң ча-ныңың бок-бак, эргип хеп саткан орус каалайар, мөңү усаган ий: «Аптекада шоодай-шоодай-бы-биле чүдүс дужаап тур, Ты-жаның эм олттарың моон муру-ңуң-даа чулуп турган бис, ам-лаа чулуп сатар бис» —

АЛЕКСАНДР ООРЖАК

Көк-Тей школаның баш-кымы.
деп-дирер. Чыныска турган тыва оолдар: «Отуу чоор сен, оттуу хамаажок кижин беин садып турар» — дээш, дүште-лек оол кылдыштажып эрте идиң-хеп аймаан сонуугар чоруур тур мен. Кайчангыш-ла, көрүмгө, ногаан каттары беин көстүп чалар кыш-кулаа сымны илере каап алган, сат-кан турлар. Тыва чериниң эм ордун кээргей бергеш, аяаз болуп, чүгө мону мында но-гаан хөвөр салды түр силер, чөптөрдөң бар бе, шу-птуус мынчаар кам-хайың чокка чыла тыркташ, салып турур бээр болуусса чүү боорур дээримге. Ол каалай бурууңуң билдиң. А оң ча-ныңың бок-бак, эргип хеп саткан орус каалайар, мөңү усаган ий: «Аптекада шоодай-шоодай-бы-биле чүдүс дужаап тур, Ты-жаның эм олттарың моон муру-ңуң-даа чулуп турган бис, ам-лаа чулуп сатар бис» —

КАРАҢГЫНЫҢ «ХӨЛЕГЕЗИ» КИМИЛ?

Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузуңга чоота чаа чедип, мында чурттап турар тарел чо-нумуң ажил, сымдыралын со-нуурган чордум. Тавташык джиринис шаалакы үеде-да, лоокку-даа тургустунуш-ки-даа үезинде анаа бо-ла-чед бээр кижиде мен. Ол үе-лөдө суму төрү Дасың район иштине чок дээр чараш, аржы-сылг, довом-чүрүмүң суур-лаанын бирөөн турду. Ынчан сумга рално, телензор ийиң-лап туган, чырык дүңкениң 24 шапка чедир чыгар турган. Амгыраалыңа чоңуң хому-лаап чүбөң чок, адык-дык хажыкыда дээш, адык-дыктын кызылаа мактанчың үе-ле болгай.
Бо чыдааң чедө бээрчеге адык-дыктын адык-дыктын дүңкөр чыга-ла чок бажың сөткөңүн саргытың. Чүч кайчак барганга? Хем-даа кел-

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОНАРЫ

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алды чар — 3-41-96; ала редакторун орадакчылары — 3-32-91; «Шын» хармысалагы секретары — 3-34-92; орадакчылары — 3-34-93.
РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыро (кол редак-торун орадакчызы), А. Б. Монгуш, М. Л. Оюн (хармысала-галы секретары), М. М. Сая (кол редакторун орадакчы-ны), В. М. Сат, Н. С. Эргеп.
КОЛ РЕДАКТОР — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алды чар — 3-41-96; ала редакторун орадакчылары — 3-32-91; «Шын» хармысалагы секретары — 3-34-92; орадакчылары — 3-34-93.
Солун неседелде 3 катар үер. Хемчээл 2 парлага алам.

КАРАҢГЫНЫҢ «ХӨЛЕГЕЗИ» КИМИЛ?

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алды чар — 3-41-96; ала редакторун орадакчылары — 3-32-91; «Шын» хармысалагы секретары — 3-34-92; орадакчылары — 3-34-93.
РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыро (кол редак-торун орадакчызы), А. Б. Монгуш, М. Л. Оюн (хармысала-галы секретары), М. М. Сая (кол редакторун орадакчы-ны), В. М. Сат, Н. С. Эргеп.
КОЛ РЕДАКТОР — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алды чар — 3-41-96; ала редакторун орадакчылары — 3-32-91; «Шын» хармысалагы секретары — 3-34-92; орадакчылары — 3-34-93.
Солун неседелде 3 катар үер. Хемчээл 2 парлага алам.

КАРАҢГЫНЫҢ «ХӨЛЕГЕЗИ» КИМИЛ?

руш, чүткүл чокта ала-хөөңү-ле чүү бүдө бээр чүбө. Ажыла чок шыкылыжы турар анык-тары оон мергезилдегө өө-дүн уауртукулар дегерин дуулашкын, сумелениң. Арга-стур-ле кадар болза, аныктар өөр-өргөңүң, кайгыт-лаа ажал кылдырдыңа дикса-р-ласт-лап идиң. Дөпкөңүң өрт-те келди алыр, ажилдаң күзүңдөгүлө эменчөк. Ады-бажы отта билдиреңиң. Чөп-кү-дү-биле кады чыгар, аарга-гы амгыраалың болгай, те-нин оор хөлө түл? Беле-лөөң үштүңү үчүс азы ою-мун акала ол чөп-чөк-тү-бо өзүс бажың иңгү күттү бо эки олуруң. Дөпкөңүң дөпкөңүң, күдүңүң ба-рыңгың алган, деминг хө-лдү болдунаа эң-ла иви, ала-хөөңүң чөп-чөк-тү-бо.
Вера КУЧУН.
Кызыл район.

Чарлалдар Бюрозу

TRANСПОРТ ИНСПЕКЦИЯЗЫ ДЫНАДЫП ТУР
1994 чылда транспорт-биле кылып турар бүгү-ле сөөртү-гөсөргө база ол шыша техника септелгесинге, техникаг хандырылгаларга хамаарышкан бүгү ажил-чорудугаларга тускай чөптөздө (лицензияны) Россиянын транспорт инспекциязынын Тыва Республикада салыры 1993 чылда октябрь айны 1-ден берип эгезиниң бүгү-ле сонуугалам талаларга дыннаттыңан, сагындырар тур.
Ынчангаш транспорт-биле сөөртүгелерин боттадырып чорудуп турар машина-балгатыг бүгү-ле будуругелерин, албан черлериниң организацяларын, будуругелерин-сайгар-лыкчыларын уауртукуларын өчү тевиреңип болгаш каа-даа хамаарылаң хамаан чокка транспорт-биле сөөртүгө-лөргө 1994 чылга тускай чөптөздө (лицензияларын) Россиянын транспорт инспекциязынын Тыва Республикада салырылган кандыг-даа сагындырар чокка, дүргөн кээ-алган турар ажурат.
1994 чылда транспорт сөөртүгелеринге тускай чөптөздө (лицензияны) ол ышкыш төлөвиринг автотранспорт турар черлер, автотранспорт бажыгар чолаачыларын (шофирла-ны) өөргөп, белектээр школалар, курстар база алган турар ажурат дээрин оларын уауртукуларынга баш уаур-дындылп тур бис.
Тускай чөптөздө — лицензия аларының база ажаа хамаарышкан документтериниң шың кылдырың, долдурар-ның талазы-биле айткырларга толугайт хармысалаң Россиянын транспорт инспекциязынын Тыва Республикада саз-бымында беин турар.
Адрес: Кызыл хоорай Клариниң куудумчуу, б. жини «2-ги калт кабинет» № 1, 4, 8, 11, телефоннар № 4-12-60, 4-15-51, 4-16-39, 3-52-97.

Кызыл хоорайның муниципалитет эт-хөргөңүн эргелеп-башкылар комитети

1993 чылдың октябрь 28-те 10 шапта сэдиг будуругелерин саздырың коммерция конкурзуун эрттирер
Сазды будуругелеринге конкурстун негелделери:
садыг черинг ажил хевирин арттырар хуусаалары —
— аш-чөп баарынниңеринге — 10 чыл;
— ажилдар черлер саны болгаш туугустуңан соина магалдык хевир арттырары — 1 чыл;
— үш чыл иштине 5 миллион рубльден эвээр эвес хөвөңүң инвестиция албан бола.
Муниципалитеттиң № 18 сазды будуругелери (Правобере-жная куудумчуу, 20). Сазды бажының аргалага дужаар. Моон алаана түнер 1993 чылдың октябрь 1-де байдал-биле алыңган:
— сазды шөлу — 30 дөрбелчин метр;
— ажилдакчылар саны — 4 кижиг;
— кол акша-хөргөңүн — 10,0 миллион рубль;
— курдалары болгаш чарыгалары — 2110,0 муу рубль;
— акша-хөргөңүн болгаш өске-даа активер — 600,0 муу рубль;
— кредиттери болгаш өске-даа чөли хөргөңү-лери — 2515,0 муу рубль;
— эге өртөз — 205,0 муу рубль;
— сазды долаа түчү — 20,5 муу рубль.
Муниципалитеттиң № 45 сазды будуругелери (Налинниң куудумчуу 5).
Түсүнчү турар бажыңың. Моон алаана түнер 1993 чылдың октябрь 1-де байдал-биле алыңган:
— чер уластуонун хемчээл — 378 дөрбелчин метр;
— туудуларын ниити шөлу — 246 дөрбелчин метр;
— сазды шөлу — 45 дөрбелчин метр;
— ажилдакчыларын ишкери — 3 тонна;
— ажилдакчылар саны — 20 кижиг;
— кол акша-хөргөңүн — 2130,0 муу рубль;
— саз-хөп саздылымы — 1000,0 муу рубль;
— курдалары болгаш чарыгалары — 1918,0 муу рубль;
— акша-хөргөңүн болгаш өске-даа активер — 767,0 муу рубль;
— кредиттери болгаш өске-даа чөли хөргөңүлери — 2800,4 муу рубль;
— оон иштине бажы келди — 8000,0 муу рубль;
— эге өртөз — 199,2 муу рубль.
Ол шыша догустуңаан тууд ообектин саздырың активерин база эрттирар турар. Ол база кургаг бустуг чунар-баргыш-дыр (Пүшүнүң куудумчуу).
— чер шөлу — 0,1 га;
— эге өртөз — 88,5 муу рубль (төлөвлел-смета доку-ментацияның өртөн сазыкка);
— сазды долаа түчү — 8,85 муу рубль.
Чыгырлары 1993 чылдың октябрь 27-те чедир хүдээп алыр.

АНТИРЬП ТУРГУЗАР АДРЕСИ: Кызыл хоорай, Ленин куудумчуу 32, кабинет № 106, телефоннар № № 3-36-67, 3-27-90.

ЧАЗАЛГА

1993 чылдың октябрь 13-те үгөн № 193 «Шын» со-дунун үшүк аргында «Түрк өбөлгөңүң» кийгызы деп чүдүлдүн ийги коллоңазың бирге «Ажың мынчаар өле номчуру» Бир эвес түрк дилдерин огуу ылдаар бөлүндө (түрк, азербайжан, тагауз, туркмен) үстүндө сөстөрн и-биле бейик айтк, буйук деп адал турар болза ол шың эвес-тир. Бис тылар шын адал турар бис, бис баудуг түрктөр бис деп чугаалап диттинис ажурлат бис».

Россия Федерациязының Журналистер өвлекениң кеңигүчү С. Д. Мюллердин каты «Россия» союздук даражы. «Чүп-ажылаа хомулу» медальдык эдилек-чөк, партезан Курлесейнин хеймер огуу Кара-оол Курлесейнич САТЫН
ажыкпалымың 60-ты чыгында үр эвес зар алааныңын сөөлүндө мөчөңүн динаттыңан, оон өс-бүдөңгө, чок кижилеринге Тыва Республиканын Журналистер өвлекти ханы кажымыдалың өлгөргөйлен тур.

Республиканың «Шын», «Тываның амыртары», «Эне сөзү», «Детямче-Содействено» содунарнын коллектив-тери Россиянын Журналистер өвлекениң кеңигүчү, үк содунарнын идөө-чөк бирикениң С. Д. Мюллердин каты К. К. Саттын хенертен мөчөңүн-биле холбаштыр ханы кажымыдалың өлгөргөйлен түр.

АГАР САНЫ: «Тыва солбан» № 363505
Тыва Республиканын Пар-лакта болгаш информати-ка-интернет-коммуни-кация-инженерствонун типогра-фиясы, Кызыл, Шеткинни болгаш Краевенко куудум-чу, бажың № 1.